

Abşeron-Bakı yataqlarında Erkən Paleolit dövrünün izləri

Azad Zeynalov

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu

e-mail: azykh1960@gmail.com

Pəri Babai

AMEA və Etnoqrafiya İnstitutu

e-mail: babai.peri@mail.ru

Təranə Babayeva

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu

e-mail: tarana-amea@mail.ru

Hüseynova Mətanət

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu

e-mail: metanet_huseyn@mail.ru

Nərgiz Əhmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

e-mail: nargiz_ahmedova@mail.ru

Açar sözlər: Azərbaycan, Azıx, Qaraca, erkən pleystosen çöküntüləri, Quruçay, Köndələnçay.

Giriş

Azərbaycanda qədim daş dövrünün öyrənilmə tarixi çox zəngin bir yol keçmişdir. 70 il əvvəl başlayan və uzun bir yol qət edən bu tarix yeni paleolit abidələrinin tapılması və tədqiq edilməsi ilə tarixə düşmüşdür.

Azərbaycanda ilk paleolit dövrünə aid alətlər 1953-cü ildə S.N.Zamyatnin və M.M.Hüseynov tərəfindən Qazax rayonunda yerləşən Damcılı mağarasında aşkar olunmuşdur. Damcılı mağarası Azərbaycan ərazisində aşkar olunmuş ilk paleolit düşərgəsidir. 1956-1957-ci illərdə M.M.Hüseynovun rəhbərliyi altında Paleolit arxeoloji ekspedisiyası Damcılı mağara düşərgəsində arxeoloji qazıntı işləri aparmışdır (1).

Qədim daş dövrünün öyrənmə tarixində ilk 10 il çox zəngin tapıntıların aşkar olunduğu bir dövr kimi tarixə düşmüşdür. Damcılı mağarasından sonra həmin rayonda Daşsalahlı mağarası (2), 1960-cı ildə isə Qarabağda Azıx və Tağlar mağaraları aşkar olunmuşlar (5). Həmin illərdə Azərbaycanın qərb bölgəsində 20-dən artıq açıq paleolit tapıntı yerləri qeydə alınmışdır və bu tapıntılar V.P.Lyubinin təklifi ilə ədəbiyyatda "Udabno ocağı" kimi tanınır (12).

Bu ilk onilliyin zirvəsində olan ən mühüm abidə Azıx mağarasıdır. Azıx mağarası çox qeyri-adi və unikal bir abidədir. Belə ki, Azıx mağarası dünyada yeganə abidədir ki, çöküntülərində 1 milyondan artıq il ərzində insanın özünün və onun düzəltdiyi daş əmək alətlərin təkamülünün üç mərhələsini izləmək mümkündür. Mağara bu gün də öz aktuallığını itirməyib. Azıx mağarasında aparılan tədqiqatlar nəticəsində M.M.Hüseynov bir sıra elmi fərziyyələr irəli sürmüşdür və illər keçdikdən sonra onlar öz təsdiqini taparaq elmi fakta çevrilmişdir. Onlardan biri - "Quruçay mədəniyyəti" elmə yeni arxeoloji mədəniyyət kimi daxil olmuşdur (6). Digər fərziyyə isə Cənubi Qafqazda insanların Azıx mağarasında məskunlaşmasından öncə alət düzəltmələridir. Gürcüstanın Dmanisi paleolit abidəsində aşkar olunmuş 1,8 milyon il yaşı olan daş alətlər və insan qalıqları (14) M.Hüseynovun elmi fərziyyəsini təstiqləmişdir.

Növbəti 20 il bu abidələrdən aşkar olunmuş maddi mədəniyyət qalıqlarının təhlilinə və abidələrin kompleks tədqiqinə həsr olunmuşdur. Qeyd edək ki, bu tədqiqatlar elmi cəhətdən çox səmərəli və məhsuldar olmuşdur.

Onlardan ən vacib və əhəmiyyətli Tağlar paleolit düşərgəsinin tədqiqatı (8), Azərbaycanın qərb bölgəsində yerləşən alt paleolit abidələrinin tədqiqi (13), ümumiyyətlə, Azərbaycanın qədim daş dövrü abidələrinin tədqiqinə həsr olunmuş əsaslı elmi əsərlərdir (7).

Yuxarıda qeyd olunan əsas amil ilk növbədə məhz Azərbaycanda paleolitşünaslığın banisi Məmmədəli Hüseynovun "Azərbaycanın qədim daş dövrü" elmi əsəri ilə bağlıdır.

Paleolit abidələrinin öyrənilməsində növbəti uğurlu mərhələ 1983 və 1985-ci illərdə Qazma (11) və Buzeyir (9) paleolit düşərgələrinin aşkar edilməsi ilə bağlıdır.

XXI əsr Azərbaycanın qədim daş dövrünün öyrənilməsi tarixinə yeni nəfəs gətirdi. 30 ildən artıq Cənubi Qafqazda ən qədim paleolit düşərgəsi yaşı 1 milyondan artıq olan Azıx mağarası idi. Dmanisi abidəsinin aşkarlanması bu dövrün tədqiqatlarına təkan verdi və yeni tapıntılara yol açdı. Rusiyanın Mərkəzi Dağıstan ərazisində yaşı 1 milyondan artıq olan bir sıra paleolit abidələri aşkar olundu (3).

Azərbaycan ərazisi də yeni abidələrin aşkar olunmasından kənarda qalmadı. 2012-ci ildə Mingəçevir su anbarının cənub sahilində, Bozdağ silsiləsindəki Qaraca dağının cənub-şərqində Qaraca paleolit düşərgəsi aşkar olundu (10). Qaraca paleolit düşərgəsinin ən mühüm nəticələrindən biri Quruçay mədəniyyətinə xas olan alətlərin tapılmasıdır. Azərbaycanda paleolit

dövrünə aid – iki əllə tutulan, çəkisi 4-4,5 kq-a çatan alət ilk dəfə M.M.Hüseynov tərəfindən Azıx mağarasının VIII təbəqəsində aşkar edilmiş və "qı-qantolit" adlandırılmışdı. İlk növbədə məhz bu əlamətə görə Azıx mağarasından aşkar olunmuş alətlərə M.M. Hüseynov "Quruçay mədəniyyəti" adı vermiş və bu mədəniyyət elmi dövriyyəyə yeni arxeoloji mədəniyyət kimi düşmüşdür.

Beləliklə, son 70 ildə Azərbaycanın ərazisində 40-a yaxın mağara və açıq tipli paleolit dövrünün bütün mərhələlərini – Oldovandan (Quruçay mədəniyyəti) üst paleolitə qədər əks etdirən düşərgələri aşkar olunmuş və tədqiq edilmişdir. Bunların arasında ən qədimi Azıx və Qaraca paleolit düşərgələridir. Məhz bu abidələrdə Abşeron-Bakı qədim geoloji dövrü təbəqələrində insan əməyinin izləri aşkar olunmuşdur. Son zamanlar isə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olan əsas məqam ibtidai insanın miqrasiya yollarıdır, bu abidələr isə həmin miqrasiyaların izləri kimi qəbul olunur.

Heç də təəccüblü deyil ki tədqiqatçıların diqqəti məhz Azıx, Qaraca və Mərkəzi Dağıstanın qədim paleolit düşərgələri arasında yerləşən ərazilərə yönəlmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, son zamanlara qədər Böyük Qafqaz silsiləsinə bitişik Azərbaycanın şimal bölgəsi tamamilə bu tədqiqatlardan kənar da qalmışdır.

Bu ərazi ilə yanaşı digər mühüm ərazi Qarabağ silsiləsinin dağətəyi hissəsidir. Bu əraziyə maraq bir neçə il əvvəl burada Azıxın alt təbəqələri ilə eyniləşdirilmiş Abşeron çöküntülərində cənub filinin iri sümüklərinin aşkar edilməsi və tədqiq olunan yaylanın bu erkən paleolit düşərgəsindən 50 km-dən az məsafədə olması ilə stimullaşdırılmışdır.

2019-cu ildə Paleolit arxeoloji ekspedisiyası Azərbaycanın şimal-şərqində (Qafqazın şimal periferiyası boyunca) və cənub-qərbində (Araz çayının hövzəsində) arxeoloji kəşfiyyat işləri aparmışdır. Bu erkən pleystosen çöküntülərində erkən paleolit dövrünün izləri üçün məqsədyönlü axtarışlar idi.

Birinci rayon Qusar maili düzənliyində yerləşir. Bu ərazinin müasir inkişaf mərhələsi Abşeron dövründə başlanmışdır. Qusar blokunun ərazisi kəskin şəkildə ayrılmağa başladı. Şimal-şərq kənarı batdı və 800 m dərinliyində yerləşən Dərbənd çökəkliyinə çevrildi. Cənub-qərb kənarı isə qalxdı və böyük Suval dağının maksimum hündürlüyü (1905 m) olan yaylavari ərazilərə keçən maili düzənliyə çevrildi. Bütün bu ərazi üst Abşeron (4) aid olan qusar qalın lay dəstəsi (300-dən artıq) ilə örtülmüşdür.

Böyük Suval yaylasında, o cümlədən Qusarçay çayının qol vadilərində, o cümlədən Urva kəndinin yaxınlığında yerləşən sahələr tədqiq edilmişdir.

Kəndin ərazisində, Urva-1 məntəqəsində qusar lay dəstəsində çay daşından birtərəfli çopper aşkar edilmişdir (in situ). Alət tünd boz rəngli V-formalı xırda dənəli çay daşından hazırlanmışdır. Hər iki tərəfi düzdür, işlək kənarından başqa alətin bütün səthində təbii qabıq saxlanılıb. Çay daşın geniş kənarı bir tərəfdən müxtəlif ölçülü qopuqlarla formalaşmışdır. Alətin işlək ağzında epizodik xırda retuş izləri müşahidə olunur.

Daha iki alət kəndin ərazisində, Urva-2 məntəqəsində aşkar edilib.

Xıradənəli çay daşından hazırlanmış ikitərəfli çopper tünd boz rəngli dördkünc formalıdır. Bir tərəfdən işlək səthi bir orta qopuqla, digər tərəfdən isə pilləli səth əmələ gətirən bir neçə kiçik qopuqlarla işlənmişdir. İkinci alət trapes şəklində kiçik bir çay daşdır, dar qırağında kiçik qopuqların izləri var.

Daha bir tədqiqat rayonu Şabran şəhərinin cənubunda 215-300 m hündürlükdə Bakı mərhələsinin dəniz terraslarının öyrənilməsi ilə bağlıdır. Şabrançay və Gilgilçay çayları ilə kəşif edilən terraslar tədqiq edilmişdir.

Burada qum ilə çınqıldan ibarət Bakı səthləri ilə kəşif edilən – çöküntülər yerləşir. Terras yataqlarının qalınlığı 10-15 m-dir.

Bakı terrasının çöküntülərində iki tapıntı yeri qeydə alınmışdır: Bu tapıntılar Siyəzən rayonunun Gilgilçay kəndi və Şabran rayonunun Surra kəndi ərazisindədir.

Gilgilçay kəndi ərazisində iki artefakt tapılmışdır. Onlardan biri – boz rəngli yastı uzunsov çay daşındandır. Alət bir üzdən, lakin hər iki tərəfdən bütün uzunluğu boyunca işlənilib. Bir kənarı bir qopuqla, digəri isə bütün uzunluğu boyunca kiçik qopuqlarla əlavə olaraq düzəldilmişdir. Bütün əks səthi qum ilə çınqıldan ibarət konglomerat ilə əhatə olunur.

Diqqəti cəlb edən ikinci alət – ikitərəfli chopper-giqantolitdir (?). Alətin ölçüsü 20x14,2x9,5 sm-dir Sarımtıl açıq boz rəngli əhəng qabığı ilə örtülü, bəzi yerlərdə, səthi qum ilə xırda çınqıl daşından ibarət konglomerat ilə örtülmüş iri çay daşdır. Hər iki tərəfdən bir qırağı işlənmişdir (Şəkil 1).

Bir tərəfdən səthin yarısını əhatə edən böyük bir qopuq çıxarılıb. Eyni zamanda burada bir neçə işlək ağzı düzəldən, lövhə qopuqların kiçik neqativlərin izləri var. İkinci tərəfdən, maksimum uzunluğu 5 sm-ə qədər olan bir neçə ardıcıl qopuqlar çıxarılıb.

Surra kəndi yaxınlığında iki alət aşkar edilib. Ağımtıl rəngli çaxmaq daşının qopuğunun qarın hissəsi əhəng qabığı ilə örtülmüşdür. Hündür bel tərəfində qaşovcuqvari işlək ağzı formalaşdıran qopuqların neqativləri var.

İkinci tapıntı tünd boz qum daşından olub dördkünc formadadır. Bu iki tərəfli, iki səthli nükleusdur. Qum daşını əhatə edən təbii qabıq yalnız bir səth-

hin bir hissəsində saxlanılmışdır. Bütün qalan səthdə qopuqların neqativləri vardır. Alətin bir səthindən qopuqlar qarşı tərəflərdən qoparılib. Arxa tərəfində də iki qopuğun neqativləri vardır. Lakin onlardan biri böyükdür və səthinin üçdə ikisini əhatə edir. İti işlək ağzının olması zərbə-kəsmə aləti kimi istifadəsi ehtimalını yaradır.

Daha bir tədqiqat rayonu Qarabağ yaylasının və ona bitişik qərbdən bir neçə çay vadisinin kəsişdiyi silsilənin (eni 15-dən 30 km-ə qədər və uzunluğu 200 km-dən çox olan) geniş yarımhalqa şəklində olan ərazisi ilə bağlıdır. Tədqiqatlar Quruçay və ona paralel olan Köndələnçay çaylarının vadilərinin aşağı hissəsində, vadilərin Araz çayına çıxan hissəsində aparılmışdır. Tədqiqat ərazisinin ümumi qalınlığı 100 m-dən çoxdur, arada qum layları olan çin-qıllı qalın laydan ibarətdir. Həmin qum laylarında iri məməlilərin sümükləri və ağacların qalıqları aşkar edilmişdir. Qalın layın yaşı yuxarı pliosendən orta neopleystosenə qədər qəbul edilir. Rayona maraqlı Azıxdan (xüsusən abidənin erkən paleolit təbəqələri nəzərdə tutulur) 40-45 km məsafədə olan ərazidə yerləşməsindən irəli gəlir.

Burada Füzuli rayonunun Əhmədbəyli kəndinin ərazisində ən böyük kolleksiya – 12 artefakt toplanmışdır. Onların arasında nukleuslar, çopperlər, qaşovlar və qəlpələr müəyyən olunub.

Nukleus (1 əd.). Açıq boz rəngli daşdandır. Nukleusun bir tərəfi təbii qabıq ilə örtülmüşdür, digər tərəfində bir neçə qopuqların neqativləridir (Şəkil 2).

Çopperlər. Cəmi beş Çopper müəyyən olunmuşdur ki, onlardan ikisi birtərəfli, üçü ikitərəflidir. Dördü yerli dağ süxurlarından, biri isə çaxmaq daşındandır. Birtərəfli çopperlərdən biri trapes formalı yastı çay daşındandır. İşlək ağzı bir tərəfdən müxtəlif ölçülü qopuqlarla formalaşmışdır. Digər çopperlər həm birtərəfli, həm də ikitərəfli daha iri yerli dağ süxurlarından düzəldilmişdir.

Beşinci çopper açıq boz rəngli çaxmaq daşındandır. Alətin bir tərəfinin böyük hissəsi təbii qabıqla örtülüb. Qarın tərəfi patinlidir. İşlək ağzı hər iki tərəfdən qopuqlarla formalaşmışdır.

Qaşovlar (2 əd.). Hər iki qaşov ilkin qopuqlar üzərində hazırlanıb. Biri yerli cinsli xammaldandır. Alətin bir tərəfi və işlək ağzın əks tərəfi təbii qabıqdır. İşlək ağzı orta pilləli retuşla işlənmişdir.

İkinci qaşov açıq boz rəngli çay daşındandır. Alət çox hamardır. Alətin bir tərəfində mərkəzdən qaçan qopuqların neqativləri vardır. Daşın bir qırağında xırda işlənmə izləri var.

Qəlpələr (4 əd.). Qəlpələrin ikisi yerli cinsli xammaldan, ikisi isə çaxmaq daşındandır. Qəlpənin biri açıq boz rəngli çaxmaq daşındandır. Zərbə səthi və zərbə düyünü saxlanılıb, belində əvvəl götürülmüş qopuqların izləri yaxşı oxunur. İkincisi nukleusvari sarımtıl çaxmaqdaşdır. Qarnında zərbə düyünü, belində isə əvvəl götürülmüş qopuqların izləri yaxşı oxunur.

Beləliklə, qədim daş dövrü üzrə son tapıntılar elmdə bir sıra mövcud olan fərziyyələrin gerçək olmasını gücləndirdi.

İlk növbədə Azıx mağarasından kənarında, Quruçay mədəniyyətinə aid nəhəng alətlərin – ikiəlli çopper-qiqantolit tapılması – Qaracada, Mərkəzi Dağıstanın erkən paleolit düşərgələrində, Taman yarımadasında və yeni tapıntı isə Azərbaycanın Şabran rayonunda hələ 35 il bundan əvvəl "Quruçay mədəniyyəti" adlı yeni arxeoloji mədəniyyətin elmi dövriyyəyə çıxarılmasının düzgün və əsaslı olduğunu sübut edir.

Azərbaycanın sərhədlərinə yaxın olan ərazilərdə – Gürcüstanda (Dmanisi), Rusiyada (Mərkəzi Dağıstan) aşkar olunmuş erkən paleolit düşərgələri buraya qədim insanların hansı yolla gəlmələri haqqında fərziyyələr irəli sürməyə əsas verdi. Azıx və Qaraca paleolit düşərgələrində və oradan Azərbaycanın şimal sərhədlərinə doğru gedən ərazilərdə erkən paleolit dövrünə aid daş alətlərin aşkarlanması isə qədim insanların miqrasiya yollarının məhz Azərbaycanın ərazisindən keçdiyini göstərir.

*Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin inkişaf
Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirmişdir –
Qrant № EIF-BGM-4-RFTF-1/2017-21/21//5*

Ədəbiyyat

1. Hüseynov M.M. Avey dağında daş dövrü mağarası // Azərbaycan SSR EA-nın Məruzələri, 1959, XV c., № 11, s. 1071-1076
2. Hüseynov M.M. Daşsalahlı mağarasında mustye düşərgəsi // Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri. İctimai elmlər seriyası, 1959a, № 6, s. 17-31.
3. Амирханов Х.А. Исследование памятников олдована на северо-восточном Кавказе. М: Таус, 2007, 52 с.
4. Будагов Б.А. Геоморфология и новейшая тектоника Юго-восточного Кавказа. Баку: Элм. 1973. 246с.
5. Гусейнов М.М., Гаджиев Д.В. Изучение палеолитических месторождений в долине реки Куручай / Материалы сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1964 года в СССР (тезисы докладов). Баку: Изд-во АН Азерб. ССР, 1965, с. 5-7
6. Гусейнов М.М. Ранние стадии заселения человека в пещере Азых // Ученые записки АГУ им. С.М. Кирова. Серия истории и философии, 1979, № 4, с. 70-72
7. Гусейнов М.М. Древний палеолит Азербайджана (по материалам пещерной стоянки Азых и др.): Автореф. дис. докт. ист. наук. Киев, 1985, 45 с.
8. Джафаров А.К. Мустьерская культура Азербайджана (по материалам Тагларской пещеры). Баку: Элм, 1983, 96 с.
9. Джафаров А.К. Разведочные работы в Талышских горах / Археологические открытия 1985 года. М.: Наука, 1987, с. 549
10. Зейналлов А.А., Кулаков С.А., Идрисов И.А., Эйбатов Т.М., Авшарова И.Н., Мустафаев И.М., Сулейманов Т.Я. // Новые памятники каменного века в Гянджа-Газахском регионе Азербайджана. Azərbaycan arxeologiyası və Etnoqrafiyası, 2013, № 1, с. 4-22.
11. Зейналлов А.А. Последнее убежище неандертальца. "Афполиграф", Баку, 2016, 223 с.
12. Любин В.П. К вопросу об изучении древнего палеолита Азербайджана // Вопросы антропологии, 1960, вып. 3, с. 99-105
13. Мансуров М.М. Нижний палеолит Западного Азербайджана: Автореф. дис. канд. ист. наук. Тбилиси, 1978, 27 с.
14. Lordkipanidze D., Jashashvili T., Vekua A., Ponce de León M. et al. Postcranial evidence from early Homo from Dmanisi, Georgia // Nature, 2007, V. 449, p. 305-310

Summary

Traces of Early Paleolithic in the sediments of Absheron-Baku

**Azad Zeynalov, Pari Babai, Tarana Babayeva, Matanat Huseinova,
Nargiz Ahmadova**

Despite a considerable lag in the study of the Paleolithic era of Azerbaijan from neighboring countries in the mid of the 20th century, with the beginning of these studies, in a very short period this gap was filled. Over the past 70 years, more than 40 caves and open type Paleolithic sites have been discovered in Azerbaijan, illustrating all stages of the Paleolithic epoch beginning from Oldovan (Quruchay culture) to the Upper Paleolithic.

Among these the most significant was the discovery of the Azykh cave. At present, Azykh remains the only Paleolithic cave site in the world, where all stages of the ancient Paleolithic era are presented in one section - Oldovan (Quruchay), Achelian, Moustier, i.e., in the sediments of the cave, three episodes of settlement by different species of the genus Homo were recorded, corresponding to three different cultures of the Paleolithic epoch.

The favorable Paleoecological situation of the Caucasus in the Early Pleistocene created a natural "passageway" for the migrations of the carriers of the Early Paleolithic cultures. This is evidenced by the early Paleolithic sites of Azykh, Garaja in Azerbaijan, Dmanisi in Georgia, and the early Paleolithic sites of Dagestan and the Taman Peninsula.

It is not surprising at all that little-explored areas in the north of Azerbaijan, adjacent to the Greater Caucasus range, have become the focus of attention of specialists on the ancient Stone Age.

In 2019, a Paleolithic archaeological expedition carried out exploration work in the northeast (along the northern periphery of the Caucasus) and southwest (in the basin of Araz (Araxes) river) of Azerbaijan. This was a purposeful search for traces of the Early Paleolithic in the Early Pleistocene sediments. The first area is located on the Gusar inclined plain.

Another research area is associated with a vast semicircular territory (15 to 30 km wide and more than 200 km long) bordering the Karabakh plateau and the ridges adjacent to it from the west, which is crossed by the valleys of several rivers. The studies were carried out in the lower part of the river valleys. The investigations were carried out in the lower part of the valleys of Quruchay and the parallel river Kondelenchay in the zone of the exit of the valleys to the Araz River. The area is composed of a stratum of gravel with lenses of sand, with a total thickness of more than 100 m. The sands contain bones of large mammals and the remains of trees. The

age of the stratum is taken in the range from the Upper Pliocene to the Middle Neopleistocene. The interest in the area is due to the fact that it is located 40-45 km from the Early Paleolithic site of Azykh. The most significant collection - 12 items was collected here, in the area of the village of Ahmadbeyli, Fizuli district.

Keywords: Azerbaijan, Azykh, Garaja, early Pleistocene, Kuruchay, Kendelanchay.

Резюме

Следы раннего палеолита в Апшерон-Бакинских отложениях

**Азад Зейналов, Пэри Бабаи, Тарана Бабаева, Матанат Гусейнова,
Наргиз Ахмедова.**

За последние 70 лет прошлого столетия в Азербайджане открыты более 40 палеолитических стоянок пещерного и открытого типов, документирующие все этапы палеолита от олдована (культура куручай) до верхнего палеолита.

Самым значительным открытием была пещера Азых в Карабахе, который и сегодня остается единственной в мире палеолитической пещерной стоянкой, где в одном разрезе представлены все этапы древнего палеолита — олдован (куручай), ашель, мустье.

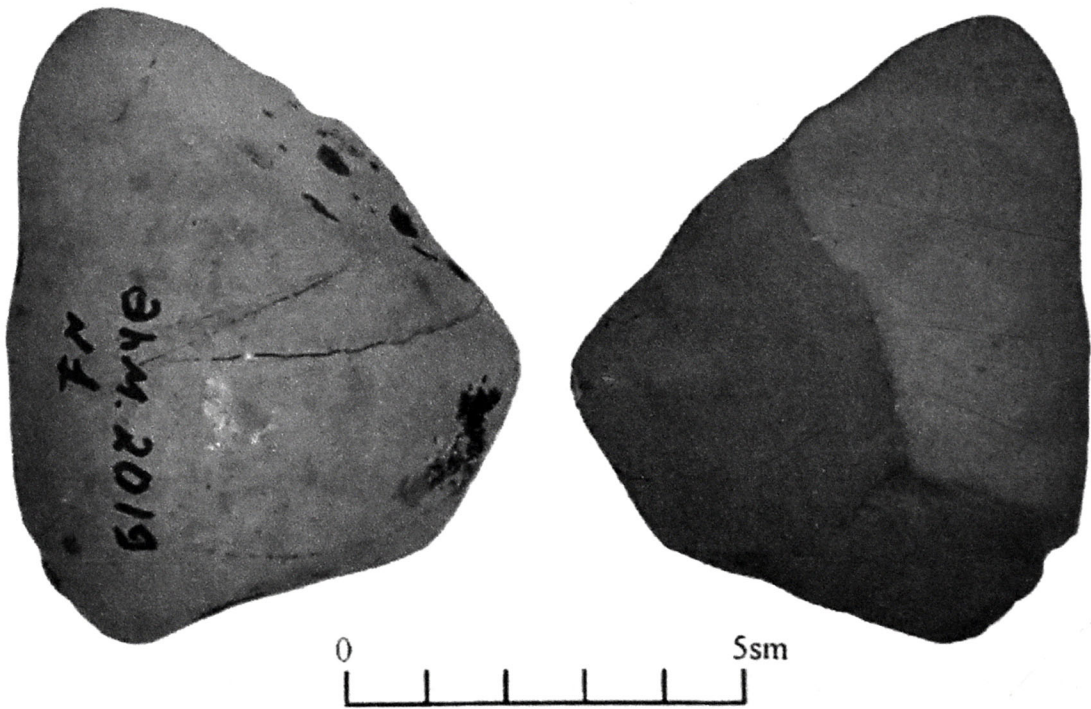
Благоприятная палеоэкологическая ситуация Кавказа в раннем плейстоцене создала естественный "проход" для миграций носителей раннепалеолитических культур. Свидетельством этому являются раннепалеолитические стоянки Азых и Гараджа в Азербайджане, Дманиси в Грузии, раннепалеолитические памятники Дагестана и Таманского полуострова.

В 2019 году палеолитическая археологическая экспедиция провела разведочные работы на северо-востоке (вдоль северной периферии Кавказа) и юго-западе (в бассейне р. Аракс) Азербайджана. Это были целенаправленные поиски следов раннего палеолита в раннеплейстоценовых отложениях. Первый район расположен на Кусарской наклонной равнине. Еще один район исследований связан с обширной территорией полукольцом (шириной от 15 до 30 км и длиной более 200 км), окаймляющей Карабахское плато и прилегающие к нему с запада хребты, которые пересекаются долинами нескольких рек. Исследования проводились в нижней части долин р. Куручай и параллельной ей р. Кенделанчай в зоне выхода долин к р. Аракс. Район сложен толщей галечников с линзами песков, общей мощностью более 100 м. В песках встречены кости крупных млекопитающих и остатки деревьев. Возраст толщи принимается в диапазоне от верхнего плиоцена до среднего неоплейстоцена. Интерес к району обусловлен тем, что он расположен в 40-45 км от раннепалеолитической стоянки Азых.

Ключевые слова: Азербайджан, Азых, Гараджа, раннеплейстоценовые отложения, Куручай, Кенделанчай.

Şəkil 1. Qılqılçay kəndi. Çopper-qiqantolit.

Şəkil 2. Əhmədbəyli kəndi. Nukleus.